

STUDII

PECULIUM PROPECTICIUM – FAȚETĂ A
ÎMBUNĂTĂȚIRII CONDIȚIEI SCLAVULUI ÎN
ROMA ANTICĂ

DOI: 10.24193/SUBBIur.67(2022).2.2
Data publicării online: 30.11.2022

Cristina POP*

Rezumat: Termenul latin *peculium* a fost utilizat inițial, în antichitatea romană, pentru a descrie bunurile atribuite spre administrare către o persoană aflată sub autoritatea capului de familie, prin voința acestuia din urmă. Această chestiune îi viza în special pe sclavii care se aflau sub puterea celui căruia îi aparțineau. În ciuda statutului său, care nu îi oferea niciun drept din punct de vedere juridic, civil sau politic, prin intermediul peculiului, sclavul roman a avut posibilitatea, dacă stăpânul său își dădea acordul în acest sens, să câștige bani sau alte bunuri pentru *dominus* sau pentru el însuși și, astfel, să acumuleze economii sau chiar să își răscumpere libertatea.

Cuvinte cheie: *peculium*, serv, sclav, *administratio*, *pater familias*, stăpân, bunuri

* Asist.dr. Cristina POP, Facultatea de Drept, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, <https://orcid.org/0000-0002-6176-3912>, e-mail: cristina.pop@law.ubbcluj.ro.

***PECULIUM PROPECTICIUM* – A FACET OF THE IMPROVEMENT IN THE SLAVE CONDITION IN ANCIENT ROME**

Abstract: The Latin term *peculium* was originally used, in the Roman Antiquity, in order to describe the goods assigned to an individual who was placed under the authority of the father of the family and by the will of the latter. This especially concerned slaves, who were under the power of those to whom they belonged. Despite his servile status, which granted him no legal, civil, or political rights, due to the *peculium*, the Roman slave had the possibility, if his master authorized him, to earn money and goods for the *dominus* and himself and, thus, to make savings or even to buy his freedom.

Key words: *peculium*, serv, slave, *administratio*, *pater familias*, master, goods.

Cuprins

I.	Motivare.....	45
II.	Ce este și cum se formează un <i>peculium</i> ?.....	49
III.	Componența masei de bunuri	54
IV.	Aspecte privind regimul juridic al <i>peculiului</i>	56
V.	Încetarea <i>peculiului</i>	65
VI.	Concluzii	66
VII.	Bibliografie	68

I. Motivare

Din sursele istorice și literare avute la îndemână, începând cu finalul Republicii, aristocrații romani sunt cunoscuți ca fiind conservatori în ceea ce privește administrarea averilor lor și modul în care investeau capital în acestea, cu scopul de a le mări. Totuși, nedorind să se implice în activitățile de

producție¹, angajau pentru aceste munci oameni liberi sau nominalizau sclavi, strategie care s-a bazat pe crearea, dezvoltarea și utilizarea anumitor instituții juridice, a căror istorie o putem proiecta tocmai în perioada Republicii romane². Una dintre ele – și cea pe care am ales-o ca subiect al articolului de față – a fost peculiuul. Cunoscută încă înainte de emiterea *Edictum triplex*³, sec. I î. Hr., ideea de peculiu își poate avea rădăcinile chiar în Legea celor XII Table, care ar fi stabilit că anumiți sclavi dețineau posibilitatea de a stăpâni bunuri, însă fără a avea acces la gestionarea lor din punct de vedere comercial⁴. În ceea ce privește utilitatea și întrebuințarea pe scară largă a acestei instituții, ele trebuie căutate în necesitățile economice pe care societatea romană le-a dezvoltat, odată cu expansiunea teritorială, începută în sec. III î. Hr.

Având în vedere că cea mai la îndemână sursă juridică, pe care o putem folosi cu referire la tema selectată, sunt Digestele lui Iustinian, opiniile care ne-au ajutat în dezvoltarea materialului de față provin din perioada clasică a dreptului roman, însă ne vom folosi și de anumite texte republicane. Din punct de vedere teoretic, subiectul nostru este unul dens, acoperind capitole

¹ O mentalitate specifică Romei a fost aceea că munca pentru bani era socotită a fi o ocupație nedemnă de un om liber. Cetățeanul roman se îndeletnicește cu politica, cu războiul, cu arta sau cu jocurile de noroc – dar nu prestează muncă remunerată. A o contracta este sinonim cu a te plasa într-o poziție social inferioară. Pentru detalii a se vedea Mircea Dan BOB, *Manual elementar de drept privat roman*, ed. a II-a revizuită și adăugită, Ed. Universul Juridic, 2019, p.247.

² Jean-Jacques AUBERT, *Productive investments in agriculture: instrumentum fundi and peculium in the later Roman Republic*, în Jesper Carlsen&Elio Cascio, 2009, p.167.

³ Ulpian, D. 15.1.1.1. Este vorba despre un edict care pune în discuție trei subiecte, conform lui Ulpian.

⁴ Lg. XII Table 7.12. Pentru detalii a se vedea Samuel PAHUD, *Le statut de l'esclave et sa capacité à agir dans le domaine contractuel. Étude de droit romain de l'époque classique*, University of Lausanne, 2013, p. 239.

ca persoane, bunuri, obligații și procedura de judecată⁵ din cadrul materiei de Drept privat roman.

În paginile care urmează vom încerca, așadar, să răspundem la întrebări precum:

- Cât de mult putea să dețină un sclav în Roma Antică?
- În ce consta stăpânirea lui de fapt?
- Care era scopul acesteia?
- Cum să înțelegem că un obiect de drept civil – sclavul, poate angaja în raporturi juridice un subiect de drept civil – stăpânul? etc.

Acolo unde sursele ne permit, vom insera și situații concludente din viața de zi cu zi a romanilor.

Pentru a crește interesul cititorilor, începem prin expunerea unor cazuri localizate chiar în Italia, unde anumiți sclavi administrau suficienți bani, astfel încât să se angajeze în afaceri extinse, alții dețineau propriii sclavi sau chiar le îmbinau în mod armonios pe ambele.

Un exemplu este cel al sclavului imperial Musicus, administrator al tezaurului provinciei Lugdunensis (pe teritoriul Franței de astăzi), ce a fost comemorat, după moartea sa, de un număr de 16 sclavi, pe care îi avea în stăpânire și care, la rândul lor, erau angajați în diferite afaceri⁶. Apoi, Nemesianus, bibliotecarul unuia dintre procuratorii provinciei Dacia, a

⁵ Deoarece în materialul de față am atins doar tangențial această problematică, pentru procedura de judecată și acțiunile care sancționau instituția *peculium*-ului a se vedea Wiliam Warwick BUCKLAND, *The Roman Law of Slavery*, ED. University Press, Cambridge, 1908, p. 207 și urm.

⁶ C.I.L. VI.5197. Paul WEAVER, *Vicarius and Vicarianus in the Familia Caesaris*, în *Journal of Roman Studies*, 54(1-2), 1964, p. 117-128, DOI: <https://doi.org/10.2307/298657>, accesat la data de 07.05.2022.

construit un templu din banii săi proprii⁷. De asemenea, Suetonius ne amintește despre un sclav, al cărui nume nu îl cunoaștem, dar care și-a cumpărat funcția de *dispensator*⁸ pentru fabuloasa sumă de un milion de sesterti⁹. Despre un alt asemenea *dispensator*, un sclav numit Rotundus, se spunea că deține un vas de argint de 500 kg și că sclavii pe care acesta îi administra aveau alte opt vase de argint, cântărind jumătate din greutatea amintită¹⁰.

Remarcăm cum, în multe locuri, este indicat rolul sclavilor în comerț, în industrie sau finanțe, fapt care îi transforma în personaje care trăiau într-un lux și confort puțin cunoscute majorității oamenilor liberi¹¹. Acesta poate reprezenta unul dintre motivele pentru care portretele lor au rămas în istorie – nu era imposibil pentru un sclav roman să acumuleze atât de multă bogăție. Enumerarea cazurilor anterioare reprezintă pentru noi doar un pretext prin care vom face trecerea la analizarea, din punct de vedere juridic, a acestei realități romane, care a permis unor elemente sociale lipsite de capacitate

⁷ AE 1913.50 (inscripție dedicativă descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa): *Caelesti Virgini Augustae sacr(um) Nemesianus Caes(aris) n(ostri) servos(!) librarius templum a solo <p=R>ecunia sua ex voto fecit*. Pentru detalii privind inscripția: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD026979>, accesat la data de 07.05.2022.

⁸ Persoană care distribuie sau administrează anumite bunuri. În contextele analizate, considerăm că sensul este cel al unui administrator, ținând seama de suma achitată pentru obținerea funcției, dar și de importanța acesteia din urmă.

⁹ Suetonius, *Life of Otho*, 5.2.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/suetonius/12caesars/otho*.html, arhivă: <https://perma.cc/P6FY-H638>.

¹⁰ Plinius, *Natural History*, 33.145.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/33*.html, arhivă: <https://perma.cc/9PLB-R7BQ>.

¹¹ Joseph DECLAREUIL, *Rome et l'organisation du droit*, Ed. La Renaissance du livre, Paris, 1924, p.142.

juridică să administreze și să obțină, de multe ori, averi considerabile: peculiu.

II. Ce este și cum se formează un *peculium*?

Și în cazul peculiuului observăm, din punct de vedere istoric, un progres conceptual. Astfel, termenul a fost utilizat, în primă fază, pentru bunurile (*pecus* înseamnă cap de bovină)¹² pe care un *pater familias* le încredința fiului (*alieni iuris*) care se afla sub autoritatea lui, cu scopul ca cel fără capacitate de exercițiu să le administreze¹³. Cu toate că la Roma, alături de peculiuul simplu, denumit și *peculium profecticium* (*peculium a patre profectum*¹⁴), au mai existat *peculium castrense*, *peculium quasi castrense*¹⁵ și *peculium adventicium*¹⁶, în lucrarea noastră, ne vom limita discuția doar la cel dintâi, fiind cel mai des întâlnit atât în textele jurisconsultilor, cât și în operele

¹² Pentru detalii referitoare la termenul *pecunia* a se vedea și Carlos AMUNATEGUI PERELLO, *Problems concerning familia in Early Rome*, în *Roman legal tradition* nr. 4, 2008, p. 37-45. <https://romanlegaltradition.org/contents/2008/RLT4-AMUNATEGUI.PDF>, arhivă: <https://perma.cc/G6XV-Y4CT>.

¹³ Morris SILVER, *At the base of Rome's Peculium Economy*, *Fundamina*, vol. 22, nr. 1, 2016, p. 67.

¹⁴ Provenit de la *pater familias*.

¹⁵ Primul termen, denumit și *peculium militare*, îl găsim definit la jurisconsultul Macer, D. 49.17.11: orice dobândește un soldat, pe care nu l-ar fi dobândit dacă nu ar fi servit (ca militar).

Peculium quasi castrense a fost introdus în perioada Dominatului, reprezentând câștigurile obținute de către un fiu de familie în alte domenii decât în cel militar (ca funcționar al statului, de exemplu) și chiar să dispună de aceste bunuri prin testament, cf. Inst 2.6.11.

¹⁶ C.Th. 8.18.1, 7. Creat de împăratul Constantin, îl viza pe fiul de familie care obținuse o moștenire de la mama sa sau prin donație de la un terț și asupra căruia *pater familias* deținea doar dreptul de uzufruct.

literare. Cum fiii de familie nu erau întotdeauna la îndemâna stăpânului sau nu dețineau maturitatea necesară pentru încheierea de acte juridice în numele acestuia, romanii s-au folosit în astfel de cazuri de sclavi. Datorită acestei cutume, (inițial) servii erau folosiți în exploatarea patrimoniului familial, prin constituirea de către *pater familias* a unei mase de bunuri distincte¹⁷.

Sclavul, incapabil să dobândească pentru sine însuși, era asemeni femeii căsătorite *in manu* sau fiilor de familie, un instrument de achiziție pentru stăpân. În aceste activități el împrumuta personalitatea lui *pater familias*, terții cu care contracta fiind înștiințați de acest fapt¹⁸; vrând-nevrând, practica a dus la consecința incomodă ca unii sclavi să fie tratați cu respectul potrivit unui cetățean roman. Putem chiar conchide că statutul sclavilor de încredere ai cocontractantului a fost întotdeauna complicat de faptul că aceștia erau delegați ai unui egal sau superior și controlau accesul la stăpânii lor.

Prin urmare, constatăm cum stăpânirea de fapt asupra masei de bunuri denumită *peculium* s-a extins de la fiii de familie la sclavi. Astfel, conceptul devine general folosit pentru deținerea și administrarea de lucruri permise oricărei persoane aflate sub puterea alteia, indiferent dacă este liberă (fiu de familie) sau sclav, însă numai cu acordul stăpânului¹⁹.

După cum am amintit, ca sediu principal al materiei avem Digestele lui Iustinian, care rezervă un întreg capitol problematicii peculii și un altul moștenirii lui²⁰.

¹⁷ Ulpian, D. 15.1.5.4.

¹⁸ Gaius 1.52. Gaius, D.50.17.133.

¹⁹ Anumiți autori numesc acest tip de peculiu – *peculia servorum*. A se vedea Antonio GUARINO, *Diritto privato romano*, ed. Jovene Napoli, 2001, p. 674.

²⁰ D.15.1, 33.8, 40.7.

Astfel, pornind de la explicația dată de către jurisconsultul Aelius Tubero, *peculium* era văzut ca „proprietatea” unui sclav separată de cea a stăpânului pe care o deținea însă cu permisiunea celui din urmă²¹. Tubero, citat de Celsus și Ulpian, emite cea mai simplă definiție a ceea ce reprezenta un *peculium*, dar adaugă faptul că acesta conține și ceea ce rămâne după ce sclavul își achită datoriile față de *dominus*²². Definiția clasică elaborată pentru *peculium* subliniază existența a două elemente: unul intențional – acordul stăpânului și unul material – delimitarea celor două mase de bunuri²³. Dintre acestea, cel dintâi a fost crucial în existența acestei instituții juridice, iar un comentariu al lui Pomponius ne relevă că acordul stăpânului în crearea *peculium* poate fi tacit sau expres, chiar fără încuviințarea sclavului²⁴, însă nu poate lipsi.

Așadar, masa de bunuri din *peculium* aparținea, din punct de vedere legal, stăpânului însă, *de facto*, se află în administrarea sclavului. În esență, un *peculium* era distinct de ceea ce stăpânul deținea în mod obișnuit și de aceea, de multe ori, îl întâlnim sub clasificarea de *res peculiares*²⁵. Alte denumiri sub care a rămas cunoscută această masă de bunuri mai sunt *pusillum patrimonium* și *velut patrimonium proprium*²⁶.

Unii autori sugerează faptul că, acordând sclavului respectiva masă de bunuri, *pater familias* îl încuraja pe acesta să își utilizeze la maximum calitățile antreprenoriale, administrative, comerciale și, în același timp, gradul de supraveghere pe care stăpânul îl manifesta asupra lui s-ar fi

²¹ Pomponius, D.15.1.4.2,6.

²² Ulpian, D.15.1.5.4.

²³ Ulpian, D.15.1.5.4.

²⁴ Pomponius, D. 15.1.49pr.

²⁵ Iulian, D.6.1.56. Paul, D.18.1.40.5.

²⁶ Ulpian, D. 15.1.5.3, D.15.1.39.

diminuat²⁷. Nu este greu de înțeles că întocmai existența acestui tip de relație între stăpân și serv îl făcea pe cel din urmă un cocontractant de încredere.

Odată ce în societatea romană s-a dezvoltat ideea de *peculium*, au apărut și consecințe pe plan legal și comercial. Cu referire la cel din urmă aspect, afacerile pe care sclavul le realiza puteau să se localizeze pe mare sau în regiuni în care nu locuiau stăpânii săi²⁸. Ca exemplu, Ulpian discută despre un cetățean din provincie care, pentru a-și vinde marfa, ținea un sclav la Roma. Același lucru se întâmplă și în zonele rurale, unde sclavii conduceau afaceri la o distanță considerabilă de reședința oficială a stăpânului²⁹.

Juridic vorbind, în baza puterii acordate prin crearea unui peculiu, un serv putea încheia raporturi juridice atât cu terți, dar și cu stăpânul lor. Grăitor este cazul descris de Cicero care îi transmite lui Quintus că sclavul lui, Nicephorus, l-a impresionat în mod favorabil: „l-am întrebat dacă i-ai dat anumite instrucțiuni despre construcția despre care mi-ai vorbit și acesta mi-a răspuns că a început munca pe cont propriu pentru suma de 16.000 sestertii, și că tu doar ulterior ai adăugat anumite îmbunătățiri”³⁰. Un alt sclav este

²⁷ Peter GARNSEY, *Independent freedmen and the economy of Roman Italy under the Principate*, Klio, *Beitrag zur alten Geschichte*, 1981, p. 362-363, Willem J. ZWALVE, *Callistus's case: some legal aspects of Roman business activities*, în *De Blois*, Lukas&Rich, John, Amsterdam, 2002, p.127 *apud* Morris SILVER, *At the base of Rome's Peculium Economy*, *Fundamina*, vol. 22, nr. 1, 2016, p. 67.

²⁸ Gaius, D.40.9.10.

²⁹ Ulpian, D.5.1.19.3. Christian LAES, *Child slaves at work in Roman Antiquity*, în *Ancient Society*, 2008, p.249.

³⁰ Cicero, *Letters to Quintus*, 3.2.5.

https://books.google.ro/books?id=3dxUAAAacAAJ&pg=PA68&lpq=PA68&dq=cicero+letter+s+to+quintus+nicephorus&source=bl&ots=i8rzghgzWU&sig=ACfU3U2Q4L_LBeXZuZy3lX9PI3_5aG5YrA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi-lcK5lpH2AhWPNwKHVFQCEIQ6AF6BAGPEAM#v=onepage&q=cicero%20letters%20to%20quintus%20nicephorus&f=false, accesat la data de 05.03.2022.

Callistus care a trăit la începutul sec. III d. Hr. și care a primit de la stăpânul său – sclav imperial la rândul lui –, Carpophorus, o sumă foarte mare de bani cu instrucțiunea să aducă profit din afacerile bancare ale celui din urmă³¹. De asemenea, sclavii din vila lui Cato își foloseau o parte din banii lor pentru a cumpăra sclavi mai tineri (care intrau, automat, în proprietatea stăpânului) cu scopul de a-i instrui, iar apoi să îi vândă la un preț mai mare³². În acest mod sclavii inițiau activități economice cu scopul de a acumula bogății și pentru ei înșiși.

O chestiune interesantă întâlnim la jurisconsultul Servius, referitor la o speță ce privește relația patrimonială dintre sclav și stăpân, cu trimitere la sclavii deținuți în *peculium*. Astfel, ceea ce sclavul obține prin propriii săi servi nu trebuie să fie dedus din *peculium*, deoarece peculiuul lor este parte din cel al sclavului principal³³. Mergând mai departe, Ulpian afirmă faptul că în masa de bunuri pot fi incluși alți sclavi cu propriul lor *peculium*, înțeles ca activ și pasiv patrimonial, iar în ceea ce privește estimarea valorii acestei mase de bunuri trebuie luat în considerare totul. Chiar dacă Labeo susține părerea contrară³⁴, poziția lui nu a fost acceptată de către jurisconșulți. Acești sclavi, numiți *vicarii*, făceau parte din peculiuul cuiva, șef asupra lor fiind un anumit *servus ordinarius*. Prin urmare, în atare situații exista la Roma o asimetrie

³¹ Hippolytus Romanus, *Refutation of all heresies*, 9.7.

<https://www.newadvent.org/fathers/050109.htm>, arhivă: <https://perma.cc/E9BM-LYPA>.

³² Plutarch, *Marcus Cato*, 21.7.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0013%3Achapter%3D21%3Asection%3D7>, <https://perma.cc/C9HK-K44V>.

³³ Ulpian, D.15.1.17.

³⁴ Celsus, D. 15.1.6.

între propriii sclavi, care erau în mod clar subordonații unui alt serv, și cei ai unui egal sau superior, care aveau o parte din statutul de stăpân³⁵.

III. Componenta masei de bunuri

Întrebării despre modul în care se stabilește dacă un bun va face sau nu parte din *peculium*³⁶ răspundem, în primul rând, că acesta putea fi format din bani, sclavi, alte bunuri materiale și chiar din alte elemente, ca atunci când stăpânul plătea pentru sclavul respectiv costul deplasării acestuia la Roma sau, de exemplu, formarea vocațională ori educația lui³⁷. Este important de remarcat faptul că sclavul care deținea peculiu nu era inclus în acesta³⁸.

Un exemplu simplist, la o primă vedere, a ceea ce era inclus într-un *peculium* găsim la jurisconsultul Alfenus³⁹, anume terenuri și boi. La o analiză mai atentă însă, observăm că sclavului i se oferă posibilitatea să înstrăineze bunuri *mancipi*. Această practică va deveni o obișnuință la Roma deoarece nu există nicio îndoială că tranzacțiile lipsite de formalități erau realizate prin intermediul celor de sub putere⁴⁰. Vom observa cum, începând cu finalul Republicii, sclavii au devenit actori economici importanți și legislația, prin edictul pretorului, i-a introdus într-un sistem care inițial le era prohibit. Rămânând încă la conținutul unui peculiu, jurisconșulții clasici ne spun că

³⁵ Seneca, *Epistole*, 47.14.

https://www.stoics.com/seneca_epistles_book_1.html#%E2%80%98XLVIII1, arhivă:
<https://perma.cc/AK2B-6BG3>.

³⁶ Alfenus, D.15.3.16.

³⁷ Morris Silver, op.cit., p.76.

³⁸ Ulpian, D.15.1.11.pr.

³⁹ Alfenus, D.15.3.16.

⁴⁰ Jean Christian DUMONT, *Servus. Rome et l'esclavage sous la République*, Roma, 1987, p. 369.

acesta putea îngloba bunuri mobile sau imobile, incluzând alți sclavi (*vicarii*) cu propriul lor *peculium*⁴¹, și chiar creanțe⁴². Cu excepția bunurilor necorporale, nu avem niciun motiv să credem că masa de bunuri ar fi fost mai restrânsă în perioadele anterioare, chiar dacă în sec. III d. Hr. Marcianus face referire la sclavi care au exclus din *peculium* tot ceea ce se așteptau să primească din partea stăpânului care îi întreține⁴³. Legat de acest aspect și deoarece toate referințele pe care Varro le-a făcut la *peculium* în *Res Rusticae* conduc înspre ideea că ceea ce sclavii obțineau în plus din administrarea lui era folosit pentru susținerea vieții lor de zi cu zi⁴⁴, unii autori au introdus ipoteza că servii aflați în zonele rurale nu erau hrăniți sau întreținuți corespunzător de către stăpânii lor, tocmai datorită acestor câștiguri⁴⁵.

Cu timpul, peculiul va cuprinde nu numai ceea ce stăpânul i-a atribuit sclavului în mod direct, ci și economiile, achizițiile și darurile primite din exterior⁴⁶. Altfel spus, orice lucru care nu a fost dobândit prin rea-credință, împotriva voinței stăpânului sau a unei terțe persoane, putea face parte din masa de bunuri. Cu toate acestea, jurisconsultii au făcut o distincție, după cum darurile primite îi sunt necesare sclavului sau reprezintă doar o categorie de bunuri de care se poate dispensa. Astfel, un cadou oferit sclavului, constând în haine necesare lui, nu va crește masa de bunuri; în schimb, același dar care conține obiecte de îmbrăcăminte ce nu îi folosesc poate avea situația juridică

⁴¹ A se vedea n.n. 3.

⁴² Ulpian, D. 15.1.7.4.

⁴³ Marcian, D. 15.1.40.1.

⁴⁴ Varro, *Res rusticae*, 1.2.17.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/varro/de_re_rustica/1*.html, arhivă: <https://perma.cc/K7PE-37MN>.

⁴⁵ Ulriche ROTH, *Food, status and the peculium of Agricultural slaves*, *Journal of Roman Archeology*, nr. 18, 2005, p. 36.

⁴⁶ Florentinus, D.15.1.39.

inversă. Pe de altă parte, când un sclav deține un *peculium*, hainele pe care acesta le folosește pot face parte din el, însă nu și cele care au fost transmise pentru a le purta la ocazii speciale⁴⁷.

Din mai multe texte, observăm că dobândirea acestor lucruri trebuie să fie *ex peculium*, *ex peculiari re*, *peculiari causa* sau *peculii nomine*⁴⁸. Acești termeni au înțeles asemănător, iar în cele ce urmează vom analiza situații în care un bun îndeplinește condițiile pentru a face parte din *peculium*. Până atunci, că o regulă generală trebuie reținut faptul că voința stăpânului este cea care governa regimul juridic al bunurilor⁴⁹.

IV. Aspecte privind regimul juridic al peculiului

De la sfârșitul epocii republicane, asistăm la un proces care urmărește să recunoască sclavului o capacitate juridică limitată. Acest proces a fost determinat de mai mulți factori: de propagarea în societatea romană a ideilor umaniste ale filosofiei grecești, de necesitatea de a sancționa o realitate – în fapt, a fi sclav nu mai era sinonim cu a fi fără avere proprie, chiar dacă în teorie sclavul nu putea fi titular al unui patrimoniu propriu – și de cerințele unei vieți comerciale tot mai complexe. În vechiul drept roman, sclavul putea îmbunătăți situația stăpânului său, de pildă făcându-l creditor în urma unui act juridic de achiziție, în care a figurat împrumutând personalitatea stăpânului (*ex persona domini*); nu-l putea face însă debitor, pentru a nu-i înrăutăți situația patrimonială. Această concepție primitivă, compatibilă cu structura unei societăți care cunoștea un comerț redus și, în consecință, un număr limitat de acte juridice, rămâne în urma dezvoltării economice și

⁴⁷ Pomponius, D.15.1.25.

⁴⁸ În folosul *peculium*-ului.

⁴⁹ Paul, D.15.1.8.

sociale de la finele Republicii și începutul Imperiului. Stăpânii de sclavi aveau interesul să folosească în activitatea lor comercială tot mai intensă și mai extinsă munca sclavilor, care deseori se dovedeau pricepuți și înzestrați cu multă inițiativă. Dar actele juridice care se încheie în domeniul activității comerciale sunt acte sinalagmatiche, în care se obține un profit în schimbul unui sacrificiu: un preț pentru înstrăinarea lucrului (în materie de vânzare), chiria pentru vânzarea forței de muncă (în contractele de locațiune) etc. Cu alte cuvinte, părțile contractante din aceste operații juridice deveneau în egală măsură și creditori și debitori. Vechiul principiu al dreptului roman că sclavul nu poate face situația stăpânului mai rea⁵⁰, că, deci, nu poate să-l facă debitor, nu îngăduia folosirea sclavilor ca reprezentanți ai stăpânilor în încheierea unor astfel de acte juridice, deoarece stăpânii urmau să devină nu numai creditori, ci și debitori. Pretorul intervine însă și recunoaște, în anumite cazuri, în conformitate cu necesitățile vieții economice și sociale, capacitatea sclavului de a încheia acte juridice în interesul stăpânului său și de a-l face în consecință în egală măsură creditorul și debitorul acestor acte. În acest mod, stăpânii de sclavi au putut folosi munca acestora în cele mai diferite și fructuoase operații comerciale și au lărgit sfera exploatării muncii servile.

După cum am menționat, printre situațiile în care pretorul a recunoscut capacitatea sclavilor de a încheia acte juridice în numele stăpânilor a fost și administrarea de către cei dintâi a unui peculiu. Aceste bunuri, deși rămâneau în proprietatea stăpânului, alcătuiau totuși o masă patrimonială distinctă, pe care sclavul o administra, dar ale cărei venituri reveneau stăpânului. Uneori, sclavul înzestrat cu spirit comercial și ajutat de împrejurări favorabile, putea chiar să mărească acest patrimoniu și să tragă unele foloase personale. Ei puteau chiar să se răscumpere de la stăpâni. Actele, pe care le încheia sclavul reprezentând pe stăpân cu terțele persoane

⁵⁰ Gaius, D. 50.17.133.

și în legătură cu activitatea comercială legată de peculiu, dădeau ultimilor dreptul să urmărească pe stăpân – în principiu – în limita bunurilor cuprinse în peculiu deci despăgubirea era stabilită chiar în momentul intentării acțiunii. Acest statut semi-independent acordat sclavilor stimula activitățile acestuia și creștea randamentul în beneficiul stăpânului⁵¹.

Dacă până acum am discutat pe larg despre modul în care era privită poziția sclavului în raport cu masa de bunuri pe care o administra, vom enumera în cele ce urmează câteva cazuri în care unui sclav i se permitea să mărească sau să diminueze cantitatea peculiuului, dar și modalitățile în care putea realiza acest fapt.

O primă și cea mai la îndemână situație este aceea a dobândirii lucrurilor prin intermediul unor tranzacții unilaterale sau bilaterale. Așadar, dacă bunul în sine este obținut cu scopul de a fi un *res peculii* sau câștigat prin muncă cinstită de către sclav, nu avem nicio îndoială de faptul că peculiuul este mărit cu valoarea respectivă. În relația juridică existentă între sclav și masă de bunuri pe care o administrează, sclavului îi este permis să achiziționeze, în numele stăpânului, chiar dacă acesta din urmă nu are cunoștință despre tranzacția pe care o va realiza sclavul⁵²; proprietatea astfel obținută dă naștere în patrimoniul stăpânului aceluiași drepturi ca și cum va fi dobândit el însuși: de exemplu, stăpânul deține acțiunea *Publiciana*⁵³ sau nu va putea uzucapa, în situația în care sclavul a achiziționat ceva cu rea-credință⁵⁴. Adiacent problematicei discutate, Ulpian susține faptul că orice debitor al unui *peculium* poate să plătească sclavului⁵⁵ și că depozitul făcut de către un sclav

⁵¹ Mircea Dan BOB, *Manual elementar de drept privat roman*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Ed. Universul Juridic, 2019, p. 89-90.

⁵² Paul, D.41.2.1.5.

⁵³ Ulpian, D.6.2.7.10.

⁵⁴ Paul, D.41.4.2.10.

⁵⁵ Ulpian, D.12.6.26.8.

va fi returnat acestuia⁵⁶. Astfel, regula generală pe care o extragem este aceea că dacă un terț se îndatorează printr-un contract față de sclav, plata poate fi făcută celui din urmă. Cunoaștem, de asemenea, faptul că dacă un debitor al peculiului îi achită sclavului în mod fraudulos o datorie, cel din urmă nu va fi eliberat de obligația sa.

O fațetă deloc dorită a dobândirii de bunuri o reprezintă furtul. Din acest motiv, dacă un sclav sustrage un bun de la stăpânul său și îl păstrează în *peculium*, jurisconsultii consideră că acesta nu face parte din masa de bunuri deoarece este un lucru furat, despre care stăpânul nu are cunoștință⁵⁷. În situația în care un *res peculiaris* se dovedea a fi fost însușit cu rea-credință de la un terț, nu făcea parte din masa de bunuri. Tot astfel, dacă un sclav ar fi administrat un *peculium* cu intenție frauduloasă (pentru a-l păgubi pe stăpân), bunurile utilizate în acest scop nu erau încadrate ca furate până în momentul în care intrau în proprietatea unei terțe persoane⁵⁸.

Un alt caz de creștere a valorii masei de bunuri poate fi acela al gratificării sclavului. Jurisconsultii romani, lovindu-se de astfel de spețe, s-au întrebat în ce circumstanțe o donație sau o moștenire oferită servului de către un terț poate intra în peculiuul său. Fiindcă soluțiile oferite nu au adus o clarificare în atare situații, nu știm cu certitudine dacă astfel de bunuri puteau fi componente ale unui peculiu⁵⁹. Regula care aduce armonie în rezolvarea acestei probleme este aceea că un *peculium* nu este compus doar din lucrurile pe care le-a stabilit inițial stăpânul sclavului, ci și din acelea despre care dacă ar fi știut, ar fi consimțit⁶⁰. Bănuim, totuși, că niciun cetățean roman nu ar

⁵⁶ Alfenus, D.46.3.35.

⁵⁷ Paul, D.41.3.4.9.

⁵⁸ Iulian, D.47.2.58.3.

⁵⁹ Ulpian, D.15.1.7.

⁶⁰ Pomponius, D.15.1.49.

renunța la a fi beneficiarul unui act cu titlu gratuit și precizăm că Instituțiile lui Iustinian tranșează problematica astfel: „...dacă însă a fost instituit moștenitor (sclavul), nu poate dobândi moștenirea decât din împuternicirea voastră (a stăpânului) și, dacă procedează din împuternicirea voastră, dobândește moștenirea pentru voi⁶¹.”

Dacă dobândirea de bunuri de către sclav cu scopul de a crește valoarea unui *peculium* a fost ușor acceptată în societatea romană, nu același tratament l-au cunoscut operațiunile care presupuneau o diminuare a lui. Inițial, simpla deținere a acestei mase de bunuri nu oferea sclavului și puterea de a le înstrăina: acordul stăpânului este necesar în toate situațiile⁶², inclusiv după ce servilor li s-a permis reprezentarea celui dintâi în acte sinalagmatice. Ulterior, jurisconsultii clasici au căzut de acord asupra faptului că voința unui *dominus* se poate exprima și prin oferirea către sclav a deplinei puteri de administrare (*administratio*), caz în care nu mai este necesară autorizarea stăpânului ori de câte ori se realiza o tranzacție care implica bunuri din peculiu⁶³. Cu excepția acestei situații, orice înstrăinare ar fi dorit să realizeze, sclavul avea nevoie de autorizarea certă a stăpânului, inclusiv când dorea să manumită un alt sclav aflat în peculiu⁶⁴; în caz contrar actul nu era valid. Prin urmare, operațiunile realizate din propria inițiativă a sclavului nu oferea *iusta possessio* cocontractantului care cunoștea starea de fapt⁶⁵ și, mai mult, o astfel de persoană putea fi învinuită pentru furt. O altă consecință a înstrăinării făcute fără autorizarea stăpânului era aceea că proprietatea, chiar și banii, puteau fi revendicați⁶⁶.

⁶¹ Inst. 2.9.3.

⁶² Ulpian, D.6.1.41.1.

⁶³ Paul, D.15.1.46.

⁶⁴ Paul, D.12.6.13.pr. Codex 7.11.2.

⁶⁵ Codex 4.26.10.a.

⁶⁶ Ulpian, D.12.1.11.2.

Pentru situația plății unei datorii a stăpânului de către un sclav care deține *libera administratio peculii*⁶⁷, textele pe care le întâlnim ne oferă răspunsuri divergente în domeniul procedural. În Digeste este prezentat cazul unui sclav care a achitat *ex peculio* un debit care nu putea implica masa de bunuri pe care o administra, iar întrebarea care apare este dacă plata poate fi considerată sau nu valabilă. Din soluțiile jurisconsultilor tragem concluzia că nu: Papinian, a cărui ipoteză ne arată că sclavul deținea autoritate de a înstrăina bunuri, oferă stăpânului acțiunea în revendicare pentru recuperarea banilor⁶⁸, însă Iulian este de părere că poate fi folosită aici doar o *condictio*⁶⁹; astfel, ambii sunt de acord că plata nu a fost validă. Mai mult, Iulian nu discută despre o împuternicire a sclavului și nici despre faptul că deținerea lui *administratio* i-ar oferi acestuia puteri nelimitate.

Ce se întâmplă în cazul unei remiteri de datorie a unui debitor de-al stăpânului? Avea, un sclav, dreptul să realizeze acest mecanism, mai ales că efectul este eliberarea datornicului de datoria sa și, prin urmare, imposibilitatea stăpânului de a-l mai acționa în instanță? Răspunsul jurisconsultilor a fost cel afirmativ, cu condiția ca în atare situații este neapărat cerut *administratio*. Este adevărat că Gaius menționează soluția într-o foarte scurtă frază⁷⁰, însă reprezintă, de departe, singura cerință necesară pentru ca o astfel de operațiune să poată avea loc. În același timp, subliniem că principiul se aplică doar sclavilor de bună-credință, nu și celor

⁶⁷ Pentru mai multe detalii asupra acestui concept a se vedea Andrea Mazzoleni, *Brevi note in tema de administratio peculii: un concetto classico o un'introduzione giustiniana?*, în *Forum Historiae Iuris*, 2021, DOI: <https://doi.org/10.26032/fhi-2021-001>.

⁶⁸ Papinian, D.46.3.94.3.

⁶⁹ Iulian, D.46.1.19.

⁷⁰ Gaius, D.12.2.21.

care ar fi știut că stăpânul nu își dorește realizarea unei astfel de descărcări de datorie⁷¹.

Dacă pentru operațiunile anterioare s-a solicitat existența lui *administratio* în persoana sclavului, în Roma Antică acesta nu poate, din propria lui inițiativă, să transforme o obligație veche în una nouă, lăsând-o pe cea dintâi fără efect⁷². Cu toate acestea, dacă debitorul peculii devine debitorul unui terț care, la rândul lui este creditor al aceiași mase de bunuri, efectul este fără îndoială *novatio*⁷³ și acceptat unitar de către jurisconșulți.

Adăugăm în acest punct și faptul că un sclav furat, un fugar sau unul despre care nu este sigur că se află sau nu în viață nu poate deține *administratio* despre care am vorbit mai sus⁷⁴. Prin urmare, orice plată făcută cu bună știință unui sclav care se încadrează în categoriile enumerate va fi una invalidă.

Sanționat juridic încă din timpul Republicii, în perioada Imperiului s-a produs o anumită schimbare în regimul juridic al peculii: sclavilor le este permis să realizeze raporturi comerciale în folosul propriu, utilizând bunurile care le-au fost încredințate de *dominus*. Astfel, sclavul apare pe scena comercială a Romei Antice distinct de stăpânul lui. Sunt evidențiate în acest sens exemplele de sclavi care dețin sclavi în comun cu stăpânul⁷⁵,

⁷¹ Ulpian, D.16.3.11.

⁷² Florentin, D.46.2.16.

⁷³ Paul, D.15.1.48.1.

⁷⁴ Paul, D.15.1.48.pr.

⁷⁵ Labeo, D.33.8.22.1. Samuel PAHUD, *Le statut de l'esclave et sa capacité à agir dans le domaine contractuel. Etude de droit romain de l'époque classique*, University of Lausanne, 2013, p. 266.

administrează o pădure sau cultivă un teren, *non fide dominica, sed mercede ut extranei coloni solent*⁷⁶.

O altă modificare importantă a intervenit sub aspect procedural. Ca regulă generală cunoaștem că dacă un sclav încheie un contract, dreptul la acțiune izvorât din acest acord de voințe aparține stăpânului. Dacă inițial acest drept la acțiune nu a fost privit ca parte a unui *peculium*, cu timpul el a devenit *in re peculiari*, fiind acceptat ca și componentă a masei de bunuri. Cu toate acestea, niciodată nu s-a renunțat la ideea că titularul acțiunii va fi stăpânul sclavului⁷⁷.

Rămânând în sfera obligațiilor, peculiu implică anumite îndatoriri între sclav și stăpân sau ale stăpânului față de sclav, care au început să fie recunoscute ca factori importanți ce făceau parte *peculium*⁷⁸. Exemple amintit pe parcursul materialului de față și se concretizau în hrana, îmbrăcămintea, respectiv garantarea unor condiții decente de trai oferite sclavilor, în timp ce aceștia din urmă trebuiau să dea dovadă de bună-credință în administrarea patrimoniului oferit de către *dominus*. După cum putem intui, existența unui *peculium* depindea de grija, loialitatea și competența sclavului căruia îi fusese încredințat. Peste toate acestea, situația era destul de riscantă atât pentru stăpân, dar și pentru sclav, cât timp administrarea respectivei masei de bunuri deschidea posibilitatea apariției unor obligații contractuale. Chiar dacă, cu siguranță au existat numeroși servi care și-au trădat stăpânii prin modul în care au ales să conducă afacerile încredințate,

⁷⁶ Scevola, D.33.7.20.1: nu datorită încrederii acordate de către stăpân, ci veniturilor dobândite de la coloni.

⁷⁷ A se vedea și n.n. 86.

⁷⁸ D.15.1 prezintă multe cazuri de acest fel.

Plutarch ne descrie cazul unui sclav de înaltă ținută morală și cu un deosebit spirit economic⁷⁹.

Dorința sclavului de a-și răscumpăra libertatea valora pentru stăpânul său protecție împotriva nesupunerii sau a neseriozității în ceea ce privește administrarea acestui peculiu, chiar dacă nu ne îndoim că supusul putea uneori să îl înșele în actele pe care le realiza. Exemple de servi care s-au răscumpărat de la *dominus* sunt nenumărate, însă aici voi aminti doar trei. În primul dintre ele Ulpian amintește despre dansatorul Paris care a recâștigat în fața judecătorului, de la Domitia, prețul pe care acesta îl plătitise pentru dezrobirea lui⁸⁰. De asemenea este amintit și cazul unui sclav care a împrumutat banii de la un terț și i-a oferit stăpânului său în schimb pentru libertate⁸¹. O ultimă situație, mai inedită având în vedere protagonistul ei, este cea a unei femei sclav care putea să folosească această masă de bunuri ca zestre sau să își cumpere un mormânt: pe piatra funerară a Valeriei Lycisca scrie că la vârsta de 12 ani a venit la Roma, fapt care i-au atribuit drepturile unui cetățean și posibilitatea de a cumpăra un loc pentru când va deveni o pungă de cenușă⁸².

⁷⁹ Plutarch, *Marcus Cato*, 21.5-8.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plut.+Cat.+Ma.+21.5&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0013>, arhivă: <https://perma.cc/AFF4-2F37>.

⁸⁰ Ulpian D. 12.4.3.5.

⁸¹ Papinian, D. 15.1.50.3.

⁸² C.I.L. 6.28228. Michele Bellomo, Silvia Gazzoli, *Monsignor Luigi Biraghi e il falsi di Cernusco*, în *La fasificazione epigrafica. Questioni di metodo e casi di studio*, Ed. Ca'Foscari, 2019, p.25, DOIError! Hyperlink reference not valid..

V. Încetarea peculiiului

Papirius Fronto, jurisconsult al sec. al II-lea d.Hr., exprimă într-o manieră mai poetică faptul că peculiiul poate fi comparat cu o ființă vie, a cărei naștere era necesar să fie urmată de creștere, expansiune, declin și apoi dispariție⁸³. Așadar, înspre finalul articolului nostru, ne mai rămâne să discutăm despre modul în care un *peculium* încetează să mai existe. De la crearea lui, atât intenția stăpânului de a separa cele două patrimonii, cât și controlul *de facto* al sclavului sunt necesare. Fără vreunul dintre aceste elemente, nu putem vorbi despre *peculium*, însă cea mai mare greutate în existența lui o are voința lui *pater familias*.

Astfel, dacă stăpânul retrage din masa de bunuri un lucru pentru el însuși sau își exprimă dorința că acesta nu trebuie să facă parte din categoria *in peculio*, lucrul respectiv va pierde acest caracter⁸⁴. Regula se aplică și întregii mase de bunuri, privită ca universalitate. De asemenea trebuie reținut faptul că este suficientă exprimarea dorinței stăpânului în acest sens fără ca bunurile să fie scoase din custodia sclavului, prin așa numitul *ademptio*⁸⁵.

Dacă un bun piere, fără îndoială acesta nu va mai exista în peculiiu. În situația în care distrugerea lucrului dă naștere unui drept la acțiune, acest drept îi va lua locul în masa de bunuri, iar dacă sclavul deceda în timpul procesului, acțiunea trebuia să continue cu scopul de a determina cui îi aparține bunul care a făcut parte din peculiiu⁸⁶.

⁸³ Marcian, D.15.1.40pr.

⁸⁴ Ulpian, D.15.1.7.6.

⁸⁵ Marcian, D.15.1.40pr: *ademptio* este un act unilateral care provine de la *dominus* prin care acesta înțelege să dizolve existența peculiiului.

⁸⁶ Codex 7.66.5. Speța prezentată în Codex prezintă un aspect inedit, anume acela că sclavul decedat care deținea în administrare *peculium-ul* era de sex feminin, situații mai rar întâlnite la Roma.

Pe lângă cele expuse, atât decesul servului, cât și înstrăinarea acestuia de către stăpân duc la dispariția peculiului⁸⁷. Totodată, dezrobirea sclavului era un mijloc prin care acesta nu va mai administra masa de bunuri⁸⁸ și, astfel, peculiuul își înceta existența.

VI. Concluzii

O realitate în care sclavul era văzut numai ca un simplu *res* nu ar putea decât să se opună condiției sclavului, așa cum este definit de *ius civile*, *aut gentium*. Statutul lui, după dreptul civil, apare ca incompatibil (*contra naturam*) cu dreptul natural care îl clasifică asemeni oricărei ființă umane. Chiar dacă această realitate i-a permis să stabilească așa-zise obligații naturale cu stăpânul său sau cu diferiți terți când încheia acte în nume propriu⁸⁹, instituția peculiului este cea care conferă sclavului o mai mare autonomie personală, deoarece, în schimbul constituirii „cvasipatrimoniului” său, sclavul devine un adevărat actor autonom de scena economico-juridică a dreptului roman, în sens larg.

Remarcăm, totuși, faptul că existența peculiului nu modifică substanțial statutul juridic al sclavului: acesta creează doar anumite posibilități avantajoase pentru serv care, de cele mai multe ori, pot fi puse în practică doar prin concursul stăpânului. Dacă sub aspect personal constatăm îmbunătățiri esențiale în modul în care este tratat un sclav, din punct de

⁸⁷ Pentru cazuri în care sclavul a fost vândut împreună cu *peculium-ul* pe care îl administra, a se vedea Gaius, D. 21.1.18.2.

⁸⁸ Ulpian, D. 23.3.39pr. pentru situații în care cel manumis primește și *peculium-ul* odată cu eliberarea.

⁸⁹ Ulpian, D. 50.17.32.

vedere patrimonial tot ceea ce realizează o face prin intermediul lui *pater familias*.

Totodată, pe parcursul articolului am observat cum, la momentul apariției în societatea romană, peculiuului nu i s-a acordat o atât de mare importanță juridică și nu era compus decât din anumite bunuri, fără a exista posibilitatea că acesta să facă obiectul unei tranzacții autorizate. Totuși, începând cu finalul Republicii, a căpătat foarte mare valoare comercială, economică, juridică, incluzând alți sclavi, bunuri mobile, imobile, moșteniri, activ, pasiv etc⁹⁰. În acest mod, respectiva masă de bunuri ajungea câteodată la o foarte mare valoare.

In fine, chiar dacă nu este întru totul posibil să cântărim pe de-a întregul fenomenul instituției denumită *peculium*, investițiile financiare ale stăpânilor de sclavi în această masă de bunuri au avut un impact puternic în ceea ce privește producția agricolă și creșterea economiei romane. O primă cauză a creșterii economice, în general, o reprezintă acumularea de capital, dar oamenii – în speță sclavii – diferă în abilitățile și motivarea lor de a acumula bunuri prin modalitățile de investiție avute la îndemână. Prin articolul de față am încercat să prezint modul în care Roma Antică a inovat această posibilitate a creșterii patrimoniului prin mijloace juridice, acordându-le și sclavilor capacitate juridică limitată. Prin urmare, peculiuul a fost un concept juridic sancționat la Roma ca atare, iar unele păreri contrare ale jurisconsulților cu privire la această problemă nu fac decât să reflecte complexitatea instituției.

⁹⁰ Ulpian, D.15.1.7.1-5.

VII. Bibliografie

Izvoare

Codul lui Iustinian (Codex).

Codul Theodosian (C.Th.).

Corpus Inscriptionum Latinarum (C.I.L.).

Digeste (D.).

Gaius, Instituțiunile, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982,
trad. Aurel N. Popescu. (Gaius)

Instituțiile lui Iustinian, traducere și note Vladimir Hanga, Mircea Dan Bob, ediția a
2-a, Universul juridic, București, 2009. (Inst.)

Autori latini

Cicero, *Letters to Quintus*.

Hippolytus Romanus, *Refutation of all heresies*.

Plinius, *Natural History*.

Plutarch, *Marcus Cato*.

Seneca, *Letters to Lucilius*.

Suetonius, *Life of Otho*.

Varro, *Res rusticae*.

Literatură de specialitate

AMUNATEGUI PERELLO, C., *Problems concerning familia in Early Rome*, în *Roman legal tradition*, nr. 4, 2008.

AUBERT, J.J., *Productive investments in agriculture: instrumentum fundi and peculium in the later Roman Republic*, în *Agricoltura e scambi nell'Italia tardo-repubblicana*, Ed. Jesper Carlsen&Elio Cascio, 2009.

BELLOMO M., GAZZOLI S., *Monsignor Luigi Biraghi e il falsi di Cernusco*, în *La fasificazione epigrafica. Questioni di metodo e casi di studio*, Ed.

Ca'Foscari, 2019, DOI: <http://doi.org/10.30687/978-88-6969-386-1/001>.

- BOB, M.D., *Manual elementar de drept privat roman*, ed. a II-a revizuită și adăugită, Ed. Universul Juridic, 2019.
- BUCKLAND, W.W., *The Roman Law of Slavery*, Ed. University Press, Cambridge, 1908.
- DECLAREUIL, J., *Rome et l'organisation du droit*, Ed. La Renaissance du livre, Paris, 1924.
- DUMONT, J.C., *Servus. Rome et l'esclavage sous la Republique*, Rome, 1987.
- GUARINO, A., *Diritto privato romano*, Ed. Jovene Napoli, Napoli, 2001.
- LAES, C., *Child slaves at work in Roman Antiquity*, în *Ancient Society*, 2008.
- MAZZOLENI, A., *Brevi note in tema de administratio peculii: un concetto clasico o un introduzione giustiniana?*, în *Forum Historiae Iuris*, 202.
- PAHUD, S., *Le statut de l'esclave et sa capacité à agir dans le domaine contractuel. Etude de droit romain de l'époque classique*, Ed. University of Lausanne, 2013.
- ROTH, U., *Food, status and the peculium of Agricultural slaves*, *Journal of Roman Archelogy*, nr. 18, 2005.
- SILVER, M., *At the base of Rome's Peculium Economy*, *Fundamina*, vol. 22, nr. 1, 2016.
- WEAVER, P., *Vicarius and Vicarianus in the Familia Caesaris*, în *Journal of Roman Studies*, 54(1-2), 1964.